

ІННОВАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ У ВИРОБНИЧІЙ СФЕРІ УКРАЇНИ

Чижова В.І., Бойко О.М.

Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України

В ХХІ столітті відбуваються стрімкі зміни технологічного способу виробництва у всіх його визначаючих ланцюгах, якісно змінюється господарська структура, характер економічного зростання, система цінностей і мотивацій, змінюються уявлення про критерії суспільного прогресу. Отже, сам час ставить питання про нову інноваційну політику. В найближчій та довгостроковій перспективі максимізації інноваційного фактора постає вирішальною умовою сталого розвитку сучасних економічних систем.

Стабільне соціально-економічне зростання в Україні може бути досягнуто виключно на інноваційній основі при активному використанні сучасних науково-інноваційних розробок. Лише в цьому випадку реалізуються плани на високу якість економічного зростання, ресурсозбереження; ефективність виробництва, виробництво конкурентоспроможної на внутрішньому і світовому ринках продукції.

У 2005 р. (за даними Держкомстату України) в країні інноваційною діяльністю у промисловості займалося 11,9% загальної кількості підприємств, з них реалізовували інноваційну продукцію майже 90%. Проте, в даний період в загальному обсязі реалізованої продукції частка інноваційної була надзвичайно низькою – лише 6,5%, або 24995,3 млн. грн. (у 2001 р. – 6,8%). Найбільша частка інноваційної продукції у загальному обсязі реалізованої промислової продукції припадає на підприємства машинобудування – 18,2%, або 9153,7 млн. грн. (2001 р. – 10,4%), харчової промисловості та перероблення сільськогосподарських продуктів – 5,9%, або 3573,9 млн. грн. (2001 р. – 12,6%), металургії та оброблення металу – 3,5%, або 3382,6 млн. грн. (2001 р. – 7,8%), хімічної і нафтохімічної промисловості – 17,6%, або 4435,8 млн. грн. (2001 р. – 10,0%).

Відносно загального обсягу реалізованої інноваційної продукції в промисловості за всіма видами економічної діяльності спостерігається позитивна динаміка зростання частки реалізованої інноваційної продукції промислових підприємств, яка спрямовується на експорт, якщо у 2001 р. цей показник складав 30,5%, то вже в 2004 р. – 42,5%, а в 2005 р. – 50,0%.

Проте, структура українського експорту залишається вкрай незадовільною. Головну роль в ній відіграють сировина, напівфабрикати, сільськогосподарська продукція.

У критичному стані знаходиться матеріально-технічна база науки. Менш ніж 6,0% одиниць машин і устаткування, які перебувають на балансі наукових організацій можна віднести до нового обладнання віком до п'яти років. Навіть в установах Національної академії наук біля 60,0% наукових приладів експлуатуються 15-25 років.

Продовжує зменшуватись кількість і якісний рівень завершених розробок, готових до практичного застосування. Лише біля 20,0% з них спрямовано на освоєння нових видів техніки і технологій. Кількість закінчених і прийнятих замовниками розробок з нових видів техніки і технологій скоротилася за останні 10 років у 4,8 рази, а розробок з використанням винаходів – у 7,5 разів.

Низьким є рівень комерціалізації результатів наукових досліджень, відсутні ефективні зв'язки науки і виробництва, повільно і безсистемно розвивається мережа сучасних інноваційних структур (технопарків, бізнес-інкубаторів, венчурних фондів), інших організацій інноваційної інфраструктури.

Інноваційні процеси в промисловості тісно пов'язані з наявністю та станом основних засобів виробництва. Вартість основних засобів України у 2004 р. складала 1049237,9 млн. грн., у тому числі промисловості – 422498,8 млн. грн. Серед видів економічної діяльності промисловості цей показник має значну диференціацію: найменший – у добувній

промисловості (76175,3 млн. грн.), середній – у виробництві електроенергії, газу та води (120234,6 млн. грн.), найвищий – в обробній промисловості (226088,9 млн. грн.).¹ Такі показники є свідченням наявності у переважного числа підприємств значних резервів основних засобів, які не використовуються, або задіяні лише частково. Найбільше таких – серед підприємств оборонного комплексу. В той же час є підприємства, які мають можливості для розширення виробництва потрібної на ринку України продукції за рахунок впровадження нових технологій, але не мають території та приміщень, де можна було б такі виробництва розгорнути. Характерною особливістю основних засобів у промисловості України є їх висока ступінь зношеності – 58,3%. Найбільший ступінь зносу основних засобів спостерігався на підприємствах з виробництва електроенергії, газу та води – 62,0%, обробної промисловості – 59,3%, та підприємствах добувної промисловості – 49,6%.

Вкрай недостатнім є рівень маркетингових досліджень, які здійснюються лише на кожному четвертому підприємстві, що займаються інноваційною діяльністю. Не проводяться аукціонні торги інноваційними розробками, відсутні інноваційні біржі та ефективна реклама.

Поряд з цими явищами відчувається дефіцит інвестицій у високотехнологічні галузі. Обсяг іноземних інвестицій в машинобудування з 1999 р. не зростає, а їх частка у загальному обсязі за два останніх роки скоротилася на 30%. Це є безпосереднім наслідком непривабливості наукомісткої сфери української економіки для міжнародного капіталу та неефективності державної політики щодо пріоритетності формування сприятливого інвестиційного клімату у високотехнологічних галузях.

Іноземні інвестиції спрямовуються переважно у галузі з швидким обігом капіталу. Більше половини обсягу прямих іноземних інвестицій зосереджено у чотирьох галузях – харчовій, паливній промисловості, торгівлі, фінансах. В структурі кредитів банківської системи України переважають надані у сферу торгівлі (таблиця 1).

Таблиця 1.

***Розподіл наданих кредитів банківської системи
за видами економічної діяльності в 2003-2005 рр., %****

	2003	2005
Обробна промисловість	23,0	28,4
Добувна промисловість	3,0	-
Сільське господарство	11,0	7,7
Торгівля	42,0	39,7

* Складено і розраховано за даними [1, С. 26; 2, С. 28].

В 2004 р. загалом в промисловості інвестиції в основний капітал склали 93,9 % прибутків прибуткових підприємств до оподаткування, то за 9 місяців 2005 р. цей показник зменшився до 69,4%. Відтак темп приросту інвестицій в основний капітал за 9 місяців 2005 року впав до 3,4%. Продовжилося й сповільнення інноваційної діяльності: у перші три квартали 2005 року інновації впроваджували лише 7,8% промислових підприємств. Переважна більшість українських підприємств поки що залишаються осторонь сучасної конкурентної боротьби, яка в основному зосереджується саме у сфері безперервного освоєння нових, проривних технологій виробництва, що є специфічною особливістю періоду ринкових перетворень в національній економічній системі. Інституціональні зміни, що

¹ Основні засоби України у 2004 році. – Державний комітет статистики України. – 2005. – С. 49; 312-313.

мають привести до нових суспільних інституцій і довготривалого технологічного розвитку ще не набувають суттєвого впливу на конкурентоспроможність промислового

виробництва. Звісно, що в умовах широкомасштабного освоєння технологічних інновацій на першому плані цього процесу знаходиться ринковий попит. Але процеси самоорганізації, що обумовлені розвитком ринкових відносин, не в змозі забезпечити необхідний рівень інноваційної діяльності, зокрема, формування нових механізмів взаємодії різних ринкових інститутів. Ефективний розвиток цих процесів необхідно підтримувати за допомогою відповідної інноваційної політики з боку держави.

Досвід економічного розвитку країн світу свідчить, що подолання низької конкурентоспроможності та набуття рівноправної участі вітчизняних виробників в міжнародній кооперації на вигідних умовах, як для підприємців, так і для держави може відбуватись при таких порогових значеннях, якщо: частка обробляючої промисловості в загальному обсязі промислової продукції не менша за 70%, а частка машинобудування – 20%; витрати на НДДКР – 2% ВВП; знос основних фондів не перевищує 50%; обсяг ВВП на душу населення від середнього по “сімці” розвинутих країн не менший за 50%, а його щорічний приріст перебільшує 3%; тіньовий сектор економіки не перевищує 10% ВВП; вітчизняні валютні кошти повертаються з-за кордону; інфляція не перебільшує 3,1% на рік і ціни стають стабільними. Зростання експорту наукоємних, високотехнологічних товарів та послуг (тобто частка в експорті високотехнологічної продукції) є не меншою за 15%, а продукції машинобудування – 40%); наявність імпорту у внутрішньому споживанні не перевищує 25,0%.

Якщо в промисловості України не буде подолано порогових значень, що є необхідним для підвищення конкурентоспроможності, а структура промислового виробництва залишиться традиційною, то це визначатиме подальше виснаження природних ресурсів, погіршення екологічної ситуації, зменшення потреби у висококваліфікованих кадрах та постійного відпливу національних інтелектуальних ресурсів в інші країни світу.

На високотехнологічних ринках світового рівня Україна на теперішньому етапі виходить з продукцією авіаційної промисловості, оборонно-промислового комплексу; неблагородними металами та виробами з них. На світовому ринку високотехнологічної продукції, якою визнається в країнах ОЕСР космічні кораблі та інші повітряні літаки; телевізійне і комунікаційне обладнання; обчислювальні машини, оптичні інструменти, медичні інструменти, фармацевтика тощо, частка, що належить Україні, у цій сфері ринку складає близько 0,1%. Отже, існуюча структура експорту вітчизняної продукції є надто незадовільною, а її удосконалення потребує активізації науково-інноваційної діяльності в країні.

На теперішньому етапі розпочався процес узгодження тексту рамкової угоди між Європейським космічним агентством та Кабінетом Міністрів України по співробітництву у космічній галузі. Укладення Угоди є однією з ключових подій у двосторонньому торговельно-економічному співробітництві між Україною та ЄС, яка не тільки формалізує відносини між сторонами у цій сфері, але також створює підстави для подальшого відкриття доступу українських виробників до спільного ринку ЄС. Щодо експорту продукції ресурсоспоживаючого виду промислового виробництва, як металургія та оброблення металу, то на прийняття Угоди по сталі, положення якої передбачають, що квота на імпорт ЄС українського плоского та сортового прокату буде збільшена у 2006 році до 1004,5 тис. тонн. Торгівля сталеливарними виробами буде повністю лібералізована з дати набуття Україною членства у Світовій організації торгівлі. Квота на експорт української сталеливарної продукції може бути збільшена в разі зниження Україною експортного мита на брухт чорних металів. Як тільки Україна стане членом СОТ, кількісні обмеження в торгівлі сталлю та сталеливарними виробами зникнуть, і українські підприємці отримають вільний доступ до цього європейського ринку.

На поточному етапі розвитку Україна має досить потужний промисловий комплекс для підвищення конкурентоспроможності окремих видів економічної діяльності промислового виробництва, який на теперішньому етапі потребує зміни якісних показників та структурних пропорцій, зокрема в напрямках орієнтації на виробництво продукції кінцевого споживчого попиту; зниження матеріало- і енергоємності

виробництва в умовах майже монопольної залежності від імпорту енергоносіїв; переорієнтації визначеної частини промислового потенціалу ОПК, з урахуванням чого необхідно формувати пріоритети інноваційного розвитку промислового виробництва за видами економічної діяльності, які суттєво оптимізують структуру промисловості.

Подолання технологічного відставання в промисловості та інших сферах господарського комплексу України, отже, і технологічної залежності від розвинутих держав світу залежить від того, які критерії, шляхи, засоби та ресурси будуть визначатись для досягнення цієї мети.

Пріоритетні напрями інноваційно-економічного розвитку країни призвана окреслити держава, адже в сучасних умовах формування глобально-інформаційного технологічного укладу ефективність державного регулювання взагалі багато в чому визначається її впливом на науково-інноваційну діяльність. На державному рівні необхідно, по-перше, визначати "проривні" напрями, в яких вітчизняні вчені та виробники мають наукові резерви і розробки, що відповідають міжнародним стандартам й забезпечуватимуть сильні позиції на світових ринках. Пріоритети, які пов'язані з національними конкурентними перевагами, повинні реалізовуватись шляхом фінансування цільових програм за участю держави; наданням пільгових кредитів; державних закупок; наданням державних гарантій під інвестиції в закупівлю капіталоемного обладнання вітчизняного виробництва. По-друге, забезпечити пріоритетність фінансування фундаментальних досліджень і концентрацію ресурсів на пріоритетних напрямках. По-третє, знайти додаткові джерела на цілі фінансування технологічної модернізації економіки. Одним з реальних шляхів для цього є реформування податкової системи в напрямку перерозподілу рентних доходів з метою використання рентних доходів від експлуатації природних ресурсів на цілі фінансування технологічної модернізації економіки. По-четверте, створювати нові і розвивати існуючі технологічні парки, вільні економічні зони для притягнення інвестицій в модернізацію виробництва.

На регіональному рівні наслідком недосконалої бюджетної політики стало блокування зусиль регіонів щодо інноваційного розвитку, яке в першу чергу проявляється в тому, що на розвиток та модернізацію виробництва не спрямовуються достатні фінансові ресурси. Державний бюджет втратив практично свою інвестиційну функцію. Поряд з цим на сьогодні в регіонах не привабливий інвестиційний клімат, тому що відсутня стала законодавча база для розвитку фондового ринку, реформування амортизаційної системи, діяльності інститутів спільного інвестування, ефективної роботи депозитарної системи. Все це не дозволяє створювати та запроваджувати сучасні регіональні механізми інвестування. Разом з тим потребує вирішення низка питань фінансового характеру щодо взаємодії регіонів з центральними органами виконавчої влади.

На регіональному рівні критеріями досягнення забезпечення стабільного росту промислового виробництва і реалізації якісної конкурентоспроможної продукції, створення нової імпортозамінюючої та експортоорієнтованої, наукоємної і високотехнологічної продукції, що сприятиме підвищенню зайнятості населення, його соціальної захищеності, збільшенню надходжень до бюджету тощо, є:

- збільшення питомої ваги підприємств, організацій, що використовують інноваційний продукт за всіма видами економічної діяльності;
- щорічне зростання обсягів реалізованої інноваційної продукції в загальному обсязі реалізованої продукції;
- значне скорочення термінів між науковими розробками та впровадженням їх у виробництво;
- щорічне збільшення відношення кількості впроваджених науково - інноваційних розробок до кількості виконаних на 3-5%;
- щорічне збільшення відношення кількості проданих ліцензій на об'єкти інтелектуальної власності до кількості придбаних;

- розробка і втілення в практику регіонального механізму надходжень до місцевого бюджету від інноваційної діяльності;

- збільшення виробництва та використання інноваційної продукції в організаціях, підприємствах регіону, зокрема, за видами економічної діяльності - промисловість, виробництво електроенергії, газу, води; будівництво, транспорт, дослідження та розробки, освіта, охорона здоров'я та соціальна допомога тощо;

- збільшення прибутку від використання винаходів, корисних моделей, промислових зразків в регіоні.

Зростання обсягів виробництва інноваційної продукції і організація нових видів конкурентоспроможної промислової продукції вимагає:

- раціонального використання власних технологічних і кадрових ресурсів підприємства, яке має потенційні можливості випускати високотехнологічну продукцію при організаційній та фінансовій допомозі з боку регіональних адміністрацій, з урахуванням економічного інтересу місцевої влади, який полягає в суттєвому збільшенні бюджетних надходжень, що можна одержати на основі організації виробництва інноваційної кінцевої продукції на базі міжгалузевої кооперації підприємств (в першу чергу підприємств регіону) для її випуску;

- формування пріоритетів інноваційного розвитку промислового виробництва за видами економічної діяльності;

- забезпечення збереження кадрового і наукового потенціалу, щодо створення умов для подальшого розвитку тих науково-дослідних та проектно-конструкторських установ і організацій, діяльність яких спрямована на розроблення нових та удосконалення існуючих виробництв наукомісткої і конкурентоспроможної на світовому ринку продукції;

- подальшого розвитку наукових та проектно-технологічних організацій, діяльність яких спрямована на перехід до комплексних технологічних систем, що змінюють технологічний уклад економіки;

- встановлення державного контролю над рентою, яка зможе в визначній мірі відтворити вплив держави на ті види економічної діяльності, котрі підвищуватимуть конкурентоспроможність промислового виробництва і усієї економіки;

- створення циклічних схем фінансування інноваційної діяльності, запровадження державного замовлення для освоєння пріоритетних інновацій у виробництві;

- застосування державної підтримки по відношенню до високотехнологічних виробництв на основі програмно-цілевих методів економічного управління з залученням приватного вітчизняного та іноземного капіталу;

- стимулювання випереджаючого зростання імпортних тарифів та сертифікації імпортованої продукції у межах, що допускаються міжнародними нормами, а також створення сприятливих умов для залучення внутрішніх та іноземних інвестицій;

- розміщення державних замовлень високотехнологічної продукції через механізми фінансового лізингу;

- звільнення експортерів високотехнологічної продукції від сплати податку з прибутку на приріст обсягів експортної продукції до попереднього року;

- вдосконалення інструментів залучення в інвестиційну сферу особистих нагромаджень населення, зокрема розміщення на фондовому ринку спеціалізованих випусків цінних паперів під фінансування окремих інноваційних програм;

- забезпечення державної підтримки малого інноваційного бізнесу, венчурних фірм;

- стимулювання створення кластерів, зокрема в харчовій промисловості та переробленні сільськогосподарських продуктів, легкій промисловості;

- з метою розширення портфельних замовлень та доступу до дешевих кредитів іноземних банків, входження до транснаціональних корпорацій, що спираються на іноземний капітал, зокрема авіа-, суднобудівних підприємств;

- організації спільного виробництва конкурентоспроможної продукції світового рівня з іноземними фірмами, у тому числі новітніх товарів відомих зарубіжних фірм за їх

участю при необхідній умові, за якої усі комплектуючі, що можна виробляти на вітчизняних підприємствах не імпортуються, а їх виробництво здійснюється в Україні на основі технологічної кооперації з власними виробниками;

- здійснення підвищення конкурентоспроможності продукції, що виробляється на спільних підприємствах з залученням іноземних фірм, шляхом застосування новітніх науково-технологічних розробок вітчизняної науки.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень НБУ. – 2004. - №3. – С.26. - www.bank.gov.ua
2. Бюлетень НБУ. – 2006. - №2. – С.28. - www.bank.gov.ua
3. Геєц В.М. Уроки и перспективы рыночных реформ и долгосрочного экономического роста в Украине. – Экономическая теория. - №3. – 2004. – С. 3-28.
4. Жаліло Я.А., Базиліук Я.Б., Белінська Я.В. та ін. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації. – К.: НІС, 2005. – 388 с. - www.niss.gov.ua
5. Кисельов С. Україна конкурентоспроможна віднайти свою унікальність. - www.kandydat.com.ua
6. Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2003 рік.: Статистичний щорічник України. – К.: Державний комітет статистики України, 2004. – С. 253-258; 264.
7. Наукова та інноваційна діяльність в Україні за 2004 рік: Статистичний щорічник України. – К.: Державний комітет статистики України – 2005. – С. 243-246; 256.
8. Носова О.В. Институциональные противоречия переходной экономики. - Экономическая теория. - №3. – 2004. – С. 52-60.
9. Основні засоби України у 2004 році. – Державний комітет статистики України. – 2005. – С. 49; 312-313.
10. Підвищення конкурентоспроможності і економіки України. - www.niurr.gov.ua
11. Статистичний щорічник України за 2004 р. – Державний комітет статистики України. – 2005. – С. 113.
12. Україна у світових економічних рейтингах: конкурентоспроможність низька, але перспективна для інвесторів. - www.foreignpolicy.org.ua